

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLIV. évf.

November—December.

6-ik füzet.

Az egyházi beszédről.

Görög befolyás alatt alakult keresztény irodalmi termék. A görög szellem fenséges eszméivel átsugározza az új vallást, megtermékenyíti és létrehozni segíti a kereszténységet; a görög szónoklat műremekei befolyást gyakorolnak a keresztény igehirdetésre. Basilios, Chrysosthomos, Nazianzi és Nyssai Gergely a görög szónoki iskolákba járnak; Isokrates utódaitól tanulnak tartalmas és szép beszédet, szónoklatot. A görög bölcselmi gondolkodás és formai érzék a γλώσσω-λαλία-t, a rajongó, homályos s képtelen képekkel telített, rendszertelen, kezdeties beszédet rendszeres, világló és világosító, meggyőző és megragadó beszéddé emelik. A keresztény egyházi beszéd mű lesz. S ma sem tekintethetjük azt másképpen.

A keresztény egyházi beszéd tartalmára nézve az a mű, mely rövid térben megoldása mindazoknak a nagy kérdéseknek, melyek az emberi gondolatot foglalkoztatják, milyenek a lét titokzatossága, a világ és a rossz eredete, az élet és halál rejtélye. Hogy igaz megoldása-e? az más kérdés. De gyakorlati szempontból jó megoldás, mert vigaszt, erőt, reményt és hitet ad a halandó embereknek és kielégíti az emberi szívet. Minő más beszéd, melyik más irott mű tudja ezt tenni, az életnek oly teljes értelmét, az életre oly erkölcsi erőt nyújtani! A gondolat- és szónak mely alkalmazása múlhatná azt felül annak a hirdetésében, mire az embereknek szükségük van arra nézve, hogy élni és meghalni tudjanak! A bölcselem és költészet is törekszik erre, de nem kell-e kérdéseket tenni legmagasabb törekvéseikre is. Egyedül a keresztény egyházi beszéd az, mely biztossággal felel az élet nagy kérdéseire és tekintélylyel.

A bölcselmet azért az egyházi beszéd nem zárja ki, sőt azt nem nélkülözheti. A lét nagy kérdéseinek átfogásánál, a

vallás egyetemes eszméi kialakításnál, a melyekkel foglalkozik, mindig szerepet játszik benne a bölcselemi gondolkodás; a hit az elmélyedt szemlélettől segítve, az eredetekre inkább bir világot vetni; a jó és rossz ellentéteit, az élet ellenmondásait valamely egységes gondolatban inkább ki tudja békíteni; a lélek az Isten mélységeire mindig vizsgálódva száll le.

A költészet is helyet foglalhat az egyházi beszédben. Az emberi élet, mint dráma jelenik meg. Isten, Sátán és ember valódi drámát játszhatnak egymással, melynek színtere az ég, a föld s a pokol, vagy még inkább az emberi lélek a színtér a földön, hol az ég és pokol hatalmai vivják a tragikus harcot, a rettenetes csatát. A mai kor mivelte hívói kétségtelenül nem hiszik a személyes ördög lételet, de a költői képek érzékitni tudják az elvont eszméket; s az élet rejtélyeivel kapcsolatos gondolatok és sejtelmek a képletes beszédben annál tisztábban jelennek meg.

És a keresztény egyházi beszédtől elválaszthatlan a prófétai, vagy legalább is az apostoli jelleg: hogy a keresztény szónok, mint Isten küldötte beszél az emberekhez, hogy tekintélyvel beszél. Ez a keresztény egyházi beszédnek lényeges jellemvonása; ez különbözteti meg minden más műtől és tárgyai magasztosságával, fensőbbrendű voltával teljesen összeillő. E jellemvonás — akár külső tekintélyektől, az egyháztól és szentírástól származó a tekintély, akár bensőtől, a lelkiismeret- és észtől, — ott van az egyházi beszédben és felülemeli azt a világi szónoklaton; és a hol a benső tekintélyelv uralkodó, a melynél a lélek a szellem forrásával közvetlen közlekedésbe jöhet és szabadon merithet, az ihlett látás mértéke szerint felsőbb színvonalig, prófétai magaslatig emelkedhetik. De ez mindig magától jövő és nem keresett; tartalmat ez csak akkor hoz, ha magától jön és nem mesterkél, nem erőltetett. Ez egyéb tényező mellett erős meggyőződésből áll elő; az erőtlen meggyőződésen a tekintélyelv, odairva és mondva is, elhanyaglik; az Isten nem beszél küldöttei által szintelen, elmosuló hangon az emberekhez, hanem lángvetéssel, hatalommal.

A keresztény egyházi beszédnek a tulajdonképpeni anyagot a vallási és erkölcsi eszmék szolgáltatják, mert a többi tárgya mindezeknek a világában mozog; és első sorban a vallási eszmék. Nem azért, mintha az erkölcsi tanítás a keresztény

igehirdetőre másodrendű lenne, mert a kereszténységben a kettő együttjáró és lényegében összeszótt, annyira, hogy erkölcsi beszédek és hittani beszédek különböztetni meg keresztény szempontból alig is lehet; hanem, mert ama fenséges viszonyban, mely Isten és ember között van, a magasabb áll fennebb, s kifejezéseiben is a vallási eszmék jönnek első sorban s még a mikor szorosán az erkölcsiekről is van szó, ott kell, hogy azok világoljanak, hogy fényük az erkölcsit beragyogja, valamint a vallási eszméknél is az erkölcsi mindig szem előtt kell hogy tartassék, mert a nélkül a legfénylőbb vallási eszmék is az életet nem érintő, távol égő fények maradnak.

Az erkölcsinek a vallásitól különválasztása nem igazolt a keresztény szóknokra. És a mely beszédekben ez nyilvánul, azok az egyházi ékesszólásban mindig aláesést jelentenek. A XVIII-ik százévben és még a XIX-iknek némely időszakában is szokásos volt, hogy mind csak erkölcsi tárgyokról prédikáljanak, apró részletekig menve le, el egészen a hasznossági erkölcsig. Ház-tartásról, faültetésről, járvány elleni védekezésről és más ilyenekről szólottak a keresztény szószéken a beszédek s korunkban meg nem egy helyt a napi politika szolgálatába szegődnek. Ez a világi tanításba átmenés; az egyházi beszédnek elfajulása. Im erre vezet az erkölcsinek a vallásitól különválasztása.

A keresztény egyházi beszédekben a vallási eszmék fénye és az erkölcsiek szentsége együttesen bontakoznak és tárulnak ki a hallgatók előtt. Azok nem egy mozgó és változó társadalomnak képe, mint más művek; örök igazságok jutnak azokban kifejezésre, melyeket a divat, napi izlés változatai nem szabályoznak. Nem azt adják vissza, a mit a kívül álló társadalomban találnak és tapasztalnak, hanem a mit arra átvinni és abban megvalósítani akarnak.

Mindazonáltal az egyházi beszédek tekintettel vannak és kell hogy legyenek a kor értelmi és erkölcsi szükségére. Ezt megkívánja már maga a fejlődés törvénye, mely alól az egyházi beszéd sem kivétel. A különböző korok miveltsége, a lelkek szellemi állapota mindig meglátszik az egyházi beszéden. A keresztény igazságok más-más vonatkozásban nyernek a különböző korokban alkalmazást és más árnyalatot adnak az egyházi beszédnek. Az egyik korban a kereszténységen belől történt tévedések foglalkoztatják a szellemeket; a másokban általános hitet-

lenség vesz erőt a lelkeken. Az egyikben a kereszténység védelme válik szükségessé az az ellen intézett támadásokkal szemben; a másokban az előhaladó tudomány eredményei és a vallás tanításai közt való kérdések megvilágítása érdekli az emberek gondolkodását. És aztán a mi minden korban ott van, a mit még egyik kor társadalma se tudott legyőzni: a bűn és nyomor annyi alakban. Mindezek meglátszanak, nyomot hagynak az egyházi beszéden. Hogy hátrább ne tekintsünk, a XVIII. százév végén jött szellemi és politikai forradalmak, melyek egyfelől a keresztény elveknek bizonyos értelemben megvalósítása a politikai társadalomban, a látható egyházra is kiterjedőleg, másfelől pedig a kereszténység legfőbb elvének megtagadása; a XIX. százban keletkezett bölcseletek és új társadalmi alakulások, a sötétnézetűes gondolkodás és azután az anyagelvű bölcselemi irány s a százév második felében a tudományoknak nagymérvű előhaladása és ugyanakkor a kételkedés szellemének terjedése; a korunkban csapongó socialis elméletek és tömegmozgalmak — mindezek érintik az egyházi beszédet és tartalmán meglátszanak, meglátszhatnak. De mind e különböző szellemi állapotok és társadalmi alakulások közt, mind e különböző árnyalatok mellett és a különböző felekezeti felfogások mellett is az egyházi beszéd ugyanaz: hirdetése a krisztusi igazságoknak, a szomjazó lelkeknek és foglalhatja ama küzdelmeknek és harezoknak, melyeket a közönyös vagy ellenséges tömegek ellen, melyeket az értelmi tévedések, az erkölesi rosszak, a véték ellen a keresztény hit apostolai a népek és nemzetek életében folytatnak.

Formájára nézve az egyházi beszéd szónoki mű, az ékesszólásnak egy faja. A keresztény vallási és erkölesi igazságoknak, melyeket tárgyal, már magukban meg van a ható, vonzó erejük. Mi lehet ékesszólóbb, mint az igazság ható ereje, mint az eszme, a gondolat benső hatalma? De ebből azért nem következik, hogy az egyházi beszéd a művészt mellőzi vagy mellőzze.

Az egyházi beszéd nem művészet, valamint az ékesszólás általán maga sem számítható a tisztán szépművészetek közé. A művészet feladata kifejezni a szépet, mely elve és célja; holott az ékesszólás a művészetet csak mint eszközt használja, lévén az igaz és a hasznos a célja. Az egyházi beszéd is helyet ad

a művészetnek; az egyházi beszéd szónoki mű csakis a művészi által lehet. Tárgyfeltalálásnál, elrendezésnél is az értelmi mellett már közrejárul a művészi; az előterjesztésnél, szavakba foglalásnál pedig nem csak használhatja a művészt az egyházi beszéd, hanem itt az úgyszólva elengedhetlen, szükséges kellék. Az előadásnál is érvényesül benne, a mennyire lehetséges a helyhez mértén, a szép törvénye. Művészt, művészetet azonban az egyházi beszéd mindig csak eszköznek és nem célnak tekint. Nem azért törekszik az egyházi szónok arra, nem azért használja, hogy az elragadt közönség őt tapsolja, hanem, hogy diadalt szerezzen annak az ügynek, melynek ő védője és szolgálja, s melynél a siker tulajdonképpen nem is az övé, hanem mindig magáé a védelmezett vagy tőle szolgált ügyé.

Az egyházi beszédben a művészi természetesnek jelenik meg. A vallási igazságok nem mennyiségtani tételek, a melyeknél hiányzik teljesen a stylus, az ékesszólás, a művészet. Sem pedig nem közönséges dolgok, melyeket a napi beszélgetés, társalgás formáiba öltöztethetnének. A vallási igazságok kifejezésére éppen a szép képek, hasonlatok, a változatos szépségű, élő irodalmi nyelv alkalmasak. A mit nem engednek meg, a mit más mű sem tűr, a mi mindenütt visszatetsző: a csinált, a mesterkelt, akár szándékosan, akár tehetséghiányból történjék, származék ez, mert a nem egyenest, a nem őszintét, a hamist, képmutatót nem szenvedhetik.

Az egyházi beszéd formájától a művészinnek távoltartása, akármely okból történjék is, akárha az egyszerűségért, akárha az épületességért is, nem indokolt; mert semmi sem egyszerűbb és természetesebb, mint a mihez az igazi művészet és tanulmány vezet; és semmi nem épületesebb, mint az igazat tükröző szépen folyó beszéd. A művészinnek távoltartása halványodás az egyházi beszéden, halvány lapok annak történelmében. A mely beszédek azt nélkülözik, azoknak ez által mindig az értéke veszt. A XVIII-ik százbeli egyházi beszédek egy részének túlegyszerűségét, szárazságát nem egyenlítik a csakugyan e kort jellemző szentírási helyekkel, vagy más idézetekkel túlterhelt, cziczomázott művek. A darabosság nem egyszerűség, éppen a hogy a némelyütt ma tapasztalható készületlen édeskészségben sincs semmi épületes. Hogy a művészt mellőzni kell, e felfogást nem látszanak osztani és követni a XIX-ik száz keresztény szónokai

és pedig a keresztény egyházi beszédnek s magának a kereszténységnek előnyére, hogy mindama vallásellenes áramlatok közt és mindama támadásokkal szemben a kereszténységet fön- tartani és előbbvinni segítették.

A mi a nyelvnek szépségét, a beszédnek összhangot, az előadásnak önkéntes változatos folyást ad: az hozzátartozik az egyházi beszédhez.

Minden tárgyat természetének megfelelően kell kifejezni.

A keresztény vallási igazságok fönsége, a keresztény val- lásos hangulatok nagyszerűsége; e fénylő eszmék s azok fényé- nél az élet megvilágítása, ez erkölcs és az annak szent jegyében játszó életdráma; az ember és az emberiség magasabb javaiért vívott eme csodálatos harcok — kifejezésben is a legszebbet, a legfönségesebbet kívánják, a mire csak emberi nyelv alkalmas.

Az egyházi beszéd törekszik erre, mert az a vallási igaz- ságok hirdetése, a kereszténység fönségének, magasztos igéinek hangja.

PÉTERFI DÉNES.

Unitárius polemikuskok Magyarországon a XVI. században.

(Folytatás.)

Heltai Gáspár.

Heltai tipikus alakja századának. Nem nagy tehetség, de erős akaratu; nem nagyon tartalmas egyéniség, de mindig megbízható. Idegen nemzetiség szülötte s legénykoráig alig tud magyarul, mégis nyomdája révén hosszú időn át fontos tényezője nemzeti irodalmunknak. Mintegy husz kötet könyve között kevés eredeti munkája van, de mindenikkel kora szükségletét szolgálta. Ha Dávidot Lutherhez hasonlítjuk, Heltait Melanchtonhoz. Már Trausch utalt e párhuzamra annyi különbséggel, hogy ő Heltaitól minden önállóságot megtagadott. Tény, hogy Dávidot híven követte hite változtatásaiban, de mi úgy vettük észre, hogy nem szolgálai készségből; s e tényben nagy elismerés rejlik.

Élete¹ a patakéhoz hasonlít, melyet nagy viharok sem tudnak erős mozgásban hozni. Mintegy tiz évvel idősebb Dávid Ferencznel s e kor épen elég arra, hogy bátorsága önmérsékletét ne haladja tul oly időben, midőn Erdély hitforrongásai közepette a lelki egyensúly felbillenőben vala. Maga ismételten utal „elméjének lassúságára“ s tulzott szerénységében az ájtatos lélek bűnbánását mutatva, bocsátja közre könyveit, mintha attól félne, hogy az ő nyomdájából kikerült minden könyv egy-egy rossz cselekedet. Ám, e jámbor külszin élelmes üzletembert takar. Nyomdász, papírmalmos, építész vállalkozó, városrendező; általában nincs Kolozsvárnak ez időben semmi olyan kereskedelmi, vagy üzleti ügye, melynek lebonyolítása ne állott volna Heltaival

¹ Életrajzát l. „Heltai G.“ c. monográfiámban (Budapest, 1907.) Ugyanott a bibliografiát is.